

کتاب اقدس

نخستین بحث کتاب‌شناسی که قبلاً به نظر خوانندگان ماهنامه تحقیقی گوهر رسید مربوط به کتاب تاریخ قدیم و جدید بابیه بود که دنباله آن به موضوع کتاب مطلع الانوار ترجمه داوین بریکرز تألیف شوقی افندی کشیده شد که پس از چاپ و انتشار به ملامحمد نبیل، شاعر زرنندی مداح میرزا حسینعلی بها نسبت داده شده بود. این بحث چندتن از مبلغان و پیش کسوتان معروف هردو دسته بابی و بهائی را برانگیخت تا بر آن خرده بگیرند و انتقادی بنگارند که پاسخ آنها نیز بعداً در ضمن مقالات تکمیلی به استحضار خوانندگان حقیقت جو رسید.

اینک می‌خواهیم بحث تازه کتاب‌شناسی را در مورد کتاب اقدس تصنیف میرزا حسینعلی بها بر پژوهندگان بیطرف عرضه داریم و برخی نکات و دقائق را که در طی مراجعه و مقایسه نسخه‌های متعدد خطی و چاپی این کتاب دریافته‌ایم بر بساط پژوهش و سنجش قرار دهیم تا نظر خوانندگان را به سیر نظر درباره آن جلب کند.

پیش از آغاز بحث باید مراجع به کیفیت تصنیف این کتاب نظری افکند و دید با وجودی که از تاریخ جدائی فرزندان میرزا بزرگ‌نوری در ۱۲۸۰ و تشکیل دو فرقه بهائی و ازلی و تفرقه میان آنها از سال ۱۲۸۵، هردو گروه در کشور عثمانی زیر اسم بابی به سر می‌بردند

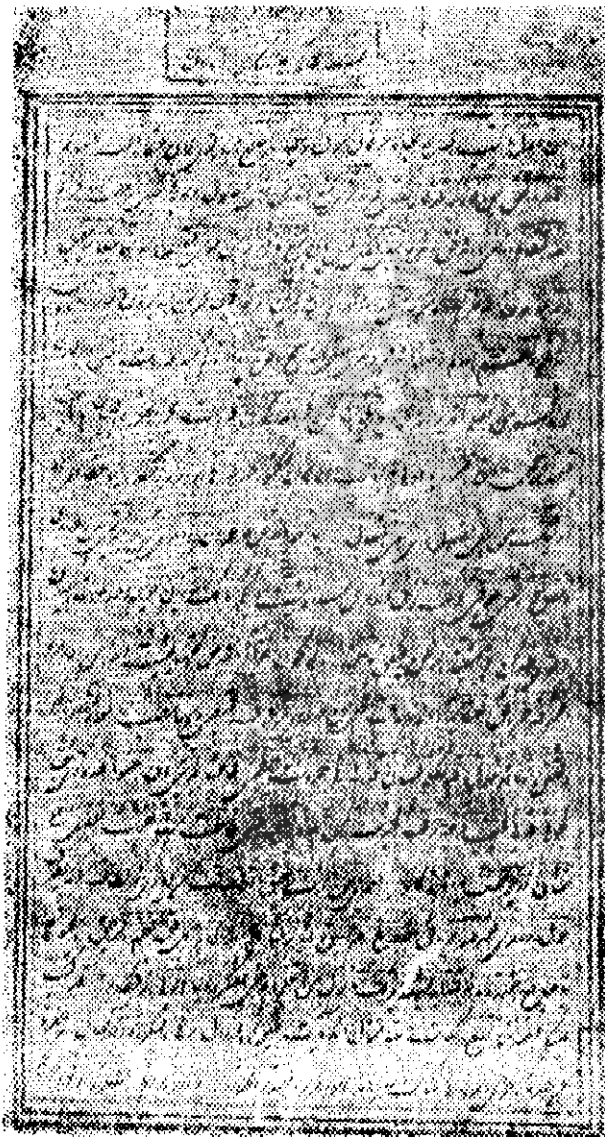
* آقای استاد سید محمد محیط طباطبائی از محققان و پژوهندگان طراز اول کشور.

و بنابه تعهداتی که هنگام توقف بغداد و قبول تابعیت سپرده بودند درباره عقیده مذهبی خود که نوعی از تصوف معرفی شده بود حق هیچگونه تبلیغ و ترویج شفاهی و کتبی نداشتند و به همین سبب در طول مدت چهل سال قادر به جذب افرادی از عنصر عرب و ترك و ارنائوط حتی به تعداد شماره انگشتان دودست نشدند و همکاری انجام میدادند خواه در عكا و خواه در قبرس و از پیش در آدرنه و بغداد ، در پرده استتار انجام میگرفت و مربوط به همان عده ایرانی بود که از کاشان و اصفهان و شیراز و تبریز و بلده نور دنبال ایشان به کشور عثمانی رفته بودند . پس از بیست و اندی سال ، چند بار اظهار و انکار و تکرار ادعا و سکوت ، عاقبت در سال ۱۲۹۰ یا ۱۲۹۲ دفتری مشتمل بر شش هفت هزار کلمه به نام « اقدس » به زبان عربی برای تسجیل انفصال و استقلال خود از بایان در عكا تدوین شد که صورتهای متعددی از آن به خط چندتن خطاط که با خود از ایران برده بودند در پرده استتار نوشته و به اتباع مطمئن سپرده شد . در ضمن تکرار استنساخ نسخهها گاهی به دست افراد عربیدانی می افتاد که در آن آثار ضعف انشاء و نقص ماده ادبی می جستند . در سال ۱۳۰۸ که مدتی بود میرزا حسینعلی به واسطه پیری و بیماری کارهای دنیوی و دینی خود را میان دو پسرش عباس افندی غصن اعظم و میرزا محمدعلی غصن اکبر قسمت کرده بود و هر کدام در بخشی از امور دسته جمعی مسئول انجام بودند ، میرزا محمدعلی را که خطی زیبا داشت با میرزا آقاخان کاشی خادم که از آغاز ادعا تا این تاریخ همواره یار و خادم و فادار بها مانده بود به بمبئی فرستاد تا کتابها و نوشتههای او را به چاپ برسانند . در ضمن بدیشان اجازه داد که در اصلاح عبارات کتابها تاجائی که زبان عیبجو بسته شود از سعی لازم دریغ نوززند . در نتیجه صورت چاپ شده آثار بهاء نسبت به صورت خطی قبل از انتشار آنها اختلاف صورت پیدا کرد .

اکنون پس از تقدیم مقدمه به اصل مطلب می پردازیم . از نسخه های چاپی و خطی اقدس که تا بیست و پنج سال پیش گاهی دیده بودم هرگز ذهن متوجه به امکان وجود اختلاف صورت و کم و بیش در مندرجات آنها نشده بود تا آنکه بیست و چهار سال پیش نسخه اقدس چاپ حروف سربی بغداد را در آن شهر دیدم که از مطابقه چند نسخه خطی بایکدیگر به تفاوت های موجود در آنها پی برده و در پاورقی صفحه ها ضبط کرده بود . صرف نظر از اختلاف کلمه و کلمات گاهی در برخی از صفحات آن تا چند سطر هم کم و بیشی دیده میشد . تا آنکه چند سال پیش به نسخه چاپ ممتاز و معتمد که در حیات مصنف و با اجازه صریح او ، به وسیله میرزا محمدعلی غصن اکبر پسرش و میرزا آقاخان خدام کاشی در بمبئی اندکی پیش از مرگ صاحب کتاب به ضمیمه مقداری از نامه های عربی بها به اشخاص مختلف بر خوردم که در یک مجموعه مشتمل بر ۳۸۰ صفحه با خط نسخ خوب و خوانا به

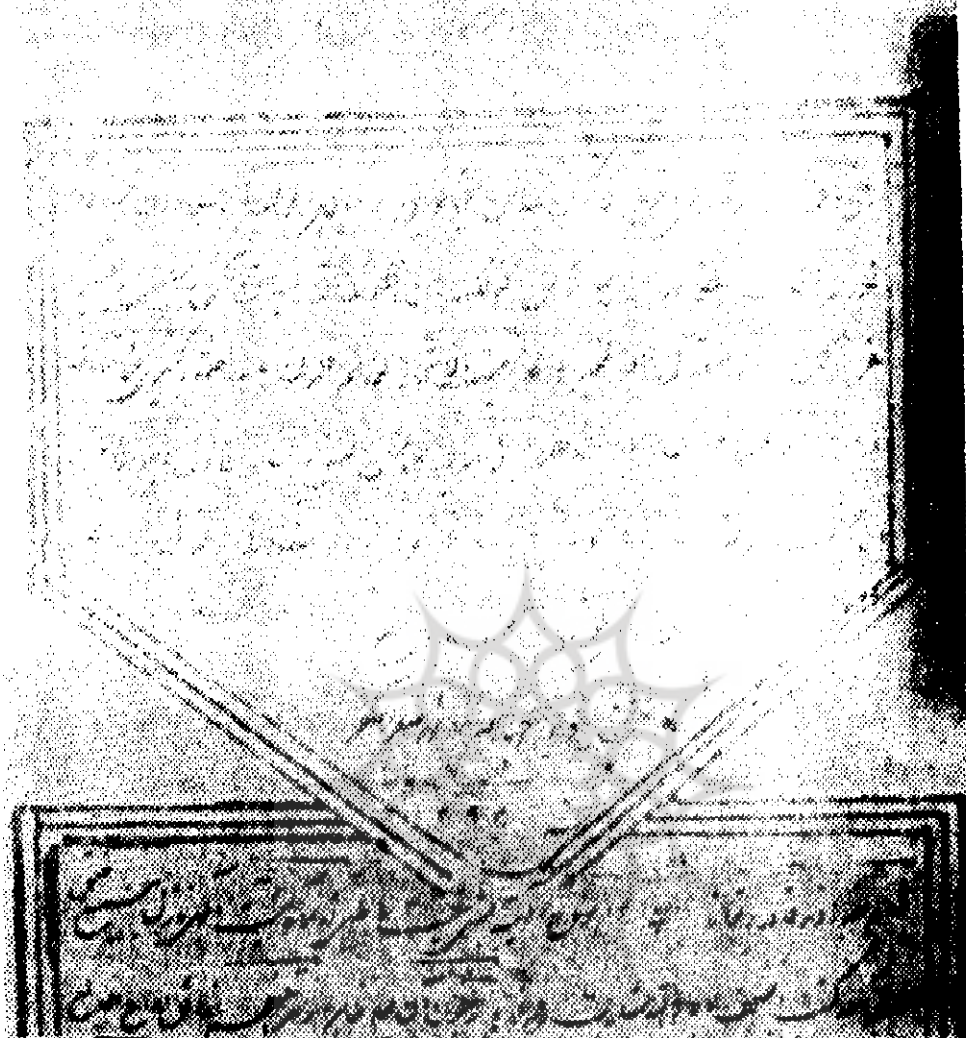
چاپ رسیده که تنها ۶۴ صفحه آن به متن اقدس اختصاص یافته و ۳۱۵ صفحه دیگرش شامل نامه‌های بی‌عنوانی میشود که محل فصل و وصل غالب آنها در متن مشخص و معین نشده است. متأسفانه در این موقع نسخه اقدس چاپ بغداد یا نسخه خطی مربوط به قبل از تاریخ ۱۳۰۸ هجری نخستین چاپ کتاب در دسترس نبود تا با مطالعه معلوم دارد آیا اختلاف نسخه‌ها در نسخه چاپ استناد دارد بمبئی هم وجود دارد یا نه؟

پنج سال پیش از این شادروان حبیب الله عتیقه فروش اصفهانی چند جلد کتاب چاپی و خطی از آثار بهائیان را که در بمبئی به چاپ رسیده بود با دو مجموعه خطی از مکاتیب میرزا احسینعلی را برای فروش و تقویم بر این جانب عرضه داشت که از آن میانه یک مجموعه اش در ۱۲۹۴ هجری یعنی شانزده سال پیش از مرگ بها نوشته شده بود و جلب

توجه مرا کرد. پس از تعیین بهای کتابها از او خواستم این مجموعه ۹۴ را یکی دو روز در دسترس من بگذارد و با اجازه او از اول و آخر بخش اول آن مجموعه زراکسی برداشته شد (کلیشه شماره ۱ و ۲) خط این مجموعه به خط متعارف میرزا محمدعلی و میرزا عباس و برخی از نویسندگان نزدیک به میرزا احسینعلی فوق العاده نزدیک بلکه بیشتر به خط عباس افندی پیش از دوران پیری و لرزش دست و خط شباهت دارد. خوشبختانه چند نسخه از این مجموعه خطی و چاپی زراکسی از کتاب دوستان معاصر خریده و اکنون در تصرف دارد و نمیدانم که او بدانچه در این مقاله از بابت نسخه شناسی مجموعه مکاتیب معهود گفته میشود آگاهی یافته یا نه؟

شکل ۱ - صفحه اول از اقدس مکتوب در ۱۲۹۴

شکل ۲ - صفحه آخر از اقدس ۱۲۹۴

- محتویات این مجموعه (۹۴) عبارت است از :
- ۱ - کتاب اقدس که در پایانش تاریخ چهارشنبه ۷ صفر المظفر ۱۲۹۴ دارد .
(کلیشه ۲) در ذیل آخرین صفحه صورت مکتوبی از بهاء به یکی از مریدان او نوشته شده که طرف مکاتبه معلوم نیست .
 - ۲ - کلمات مکتوبه فارسی که بعداً در حاشیه صفحات آن چیزهایی افزوده شد و تاریخ آن ۱۴ صفر ۱۲۹۴ است .
 - ۳ - سر مکتون عربیه که در همان زمان و بهمان قلم نوشته شده ولی رقم تاریخ ندارد .

- ۴ - نوشته‌ای است مفصل در اثبات حقانیت دعوی بها که نویسنده آن شاید عبدالباها یا میرزا آقاخان باشد ، چه در ضمن آن مینویسد : « این عریضه ایست از این عبد موسوم به عبد حاضر لدی العرش به سوی شاربان رحیق ... و به اسان پاری عرض میشود ... »
- ۵ - مکتوبی است کوتاه از بهابه **آقاجمال بروجردی** که پیش این فرقه بعدها معروف به گفتار و مطرود شده بود .
- ۶ - مکتوبی است به **شیخ مرتضی انصاری** علیه الرحمه که شاید هرگز به دست آن مرحوم نرسیده باشد .
- ۷ - مکتوب دیگری است که مخاطب آن معلوم نیست .
- ۸ - نوشته ایست مفصل بررد ازل به طرفداری از بها که باخط بدی در کنار صفحه اولش این عنوان را یافته است : « کتاب حب حبیب و بطلان ازل »
- ۹ - دعائی برای شفای بیمار از بها .
- ۱۰ - لوح سلطان ایران یا عریضه بهاء به **ناصرالدین شاه** در سلب تهمت شرکت با بیان در سوء قصد به شاه .
- ۱۱ - زیارت نامه بدیع که باید نه مرتبه روبرو طرف مشرق بخوانند .
- ۱۲ - مناجات گونه‌ای از بها که در حاشیه آن دعای کارگشائی او نوشته شده است .
- ۱۳ - مکتوبی به خط متوسط که طرف خطاب بهاء در این نامه **محمد علی دهجی** است که پیک نامه بر بها در ایران بود و در همین نامه هم ماموریت داشته که به کرمان و شهر بابک و حسن آباد و بهرام آباد برود و پیام برساند .
- آنچه که از این مجموعه ، مورد نظر ما در این مقاله قرار دارد همانا اقدس یعنی بخش اول آن مجموعه است که چهارده سال پیش از چاپ استاندارد بمبئی به خط یکی از یاران نزدیک به بها نوشته شده و در آخر آن این عبارت « ختمتها فی یوم چهارشنبه ۷ شهر صفر المظفر سنه ۱۲۹۴ » است . از روی جمله « ختمتها » قرینه اصالت خاصی بدست میدهد که گمان خط مولف بودن را پیش می‌آورد .
- این نسخه دو یا چهار سال (نسبت به دو قول منقول) بعد از تدوین اصل کتاب قلمبند شده و نمیدانیم آیا نسخه‌ای بدین قدمت در اختیار حضرات بهائی در فلسطین و ایران هست یا نه ؟

مانده دارد